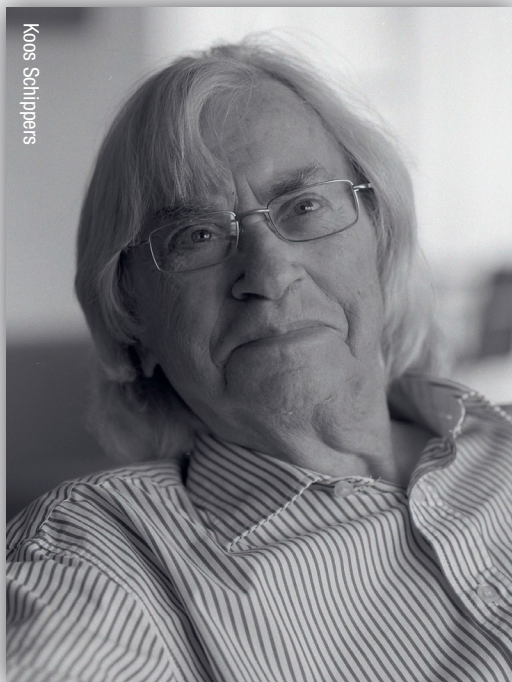

Uit de inhoud

In memoriam Arie J. Keijzer

Drie decennia lang was Arie J. Keijzer hoofdvakdocent orgel aan het Rotterdams Conservatorium. Begin augustus overleed hij, 91 jaar oud. Drie van zijn voormalige leerlingen beschrijven hun tijd als student van Keijzer en zijn invloed op hun muzikale ontwikkeling.

6

20

Muziekbijlage

Kees van Eersel schreef speciaal voor De Orgelvriend een partita over het fraaie credolied 'In God de Vader op zijn troon', dat onder nummer 342 een plek kreeg in het Liedboek 2013. Omwille van de beschikbare ruimte is de klavarversie ditmaal als download beschikbaar.

Een halve eeuw op de muziekschool

Begin september nam collega Dick Sanderman afscheid als orgeldocent aan de Muziekschool Rijssen. We blikken met hem terug op een periode die bijna vijftig jaar omsluit. Ook de huidige stand van het muziekonderwijs komt ter sprake.

23

Een koraalboek uit 1762

Dat de Leidse organist Philippus Pool in 1764 een koraalboek schreef bij de 150 psalmen, was al bekend. De vondst van het manuscript van nóg een koraalboek van Pool, twee jaar ouder en geheel anders van opzet, is boeiend. Dick Sanderman legde de beide versies naast elkaar.

28

En verder ...

Uit de orgelwereld	2
Nationale Orgeldag in beeld	4
Trouwens	5
Bach-marathon in Hamburg	13
Orgelmentoraat	18
Cd's	34
Wegwijzers	37

**Het novembernummer verschijnt
omstreeks 27 oktober a.s.**

Fotoverantwoording omslag

Het Kam-orgel in de Grote Kerk te Dordrecht. Van 1976 tot 1997 was Arie J. Keijzer hier organist.

© Gérard van Betlehem

In onze volgende nummers onder meer:

- Interview met Christiaan Winter over Willem Vogel
- Jacob Hooft, organist te Zaandam
- Herinneringen aan Albert de Klerk

De organistenmaker van Flakkee

In memoriam Arie J. Keijzer

In de nacht van 4 op 5 augustus jl. overleed Arie J. Keijzer. Van 1965 tot 1994 was hij docent aan het Rotterdams Conservatorium. In die hoedanigheid heeft hij tientallen organisten opgeleid. Na een korte levensschets delen drie van Keijzers oud-leerlingen herinneringen.

Aan het Dordtse Kam-orgel, begin jaren '80.

Arie Johannes Keijzer werd op 6 juni 1932 geboren te Nieuwe-Tongue op Goeree-Overflakkee. Zijn vader Simon, schoenmaker van beroep, was daar organist van de Hervormde Kerk. Van hem ontving de jonge Arie zijn eerste orgellessen. Daarna studeerde hij bij Piet van den Kerkhoff, Adriaan Engels, George Stam en Siegfried Reda. In 1964 slaagde hij aan het Rotterdams Conservatorium cum laude voor de Prix d'Excellence. In 1963 won Keijzer het Nationaal Orgel improvisatieconcours in Bolsward, waar hij zowel de koraalprijs als de prijs voor de grote vorm in ontvangst mocht nemen. In 1964 werd hij winnaar van het Internationaal Orgel improvisatieconcours in Haarlem.

Tot 1997 was Keijzer als kerkorganist werkzaam in achtereenvolgens Ooltgensplaat, Middelharnis, Oude-Tongue en Dordrecht. Van 1968 tot 1989 was hij ook organist van Concertgebouw 'De Doelen' in Rotterdam. In die hoedanigheid gaf hij talloze concerten, zowel solistisch als met het Rotterdams Philharmonisch Orkest. Zijn uitvoering van alle Bachwerken, een project dat drie jaar besloeg, trok duizenden bezoekers van over de hele wereld. Ook op andere plaatsen in binnen- en buitenland was Keijzer veelvuldig als concertorganist te beluisteren. Na het overlijden van zijn echtgenote en registrante Tini in 2010 stopte hij met het geven van concerten. Van zijn spel verschenen diverse lp-, cd-, radio- en tv-opnamen.

Arie J. Keijzer was, met name na zijn pensionering, zeer actief als componist. Hij schreef orgel-, piano-, koor-, orkest- en kamermuziek. Zijn orgeloeuvre omvat zowel koraalgebonden als vrije werken, waaronder zes orgelsymfonieën die ontstonden tussen 1980 en 2012. Ter gelegenheid van zijn negentigste

verjaardag plaatste *De Orgelvriend* de niet eerder gepubliceerde *Partita over 'De nacht, de moeder van de rust'* als muziekbijlage (juninummer 2022).

Koos Schippers

Arie J. Keijzer in 2016 aan zijn huisorgel. Dit instrument staat sinds een aantal maanden in de woning van Gerben Mourik (zie *De Orgelvriend* juli/augustus 2023).

Koos Schippers

Arie J. Keijzer in 1971 aan het Doelen-orgel, geflankeerd door zijn echtgenote. Op de lessenaar zien we de eerste symfonie van Louis Vierne, een componist die Keijzer na aan het hart lag.

'Ein Marathon für J.S. Bach'

Onder deze titel werd op zaterdag 17 en zondag 18 juni jl. een bijzonder project tot klinken gebracht in de St. Katharinenkirche en de St. Nikolaikirche van Hamburg. Dit gebeurde in het kader van 2013-2023 | 10 Jahre Orgel St. Katharinen – Neue Orgel St. Nikolai.

In juni 2013 werd het door Flentrop Orgelbouw volledig gereconstrueerde Scherer/Besser-orgel in gebruik genomen.

Het instrument (1966) van de St. Nikolaikirche werd na jaren volkomen windstil te zijn geweest op Pasen van dit jaar ingewijd.

Directeur Erik Winkel van Flentrop Orgelbouw aan het woord. Citaat (vertaald): "Toen wij met dit orgel begonnen, werd de boekenkast bij ons bijna verdubbeld." Naast Winkel staat Frits Elshout, die directeur was in de tijd dat het Katharinenorgel tot stand kwam.

TEKST: DIRK MOLENAAR
FOTOGRAFIE: ARD &
ANTON LUKASSEN

tenzij anders vermeld

Het *Orgelbüchlein*

Op 17 en 18 juni werd door 22 organisten onder het motto *Bach & Friends - The Orgelbüchlein completed* een volledige uitvoering gegeven van Bachs *Orgelbüchlein*. Circa 1708 had Bach deze bundel aangelegd en in de loop der jaren kwamen daar bewerkingen bij. Zijn bedoeling was dat hij 164 bewerkingen zouden maken, de titels stonden al boven de respectievelijke pagina's. Maar het hield bij 45 op, verder bleven het lege bladzijden. Het is niet bekend waarom Bach het hier bij liet.

In 2007 startte de Engelse organist William Whitehead met zijn *Orgelbüchlein Project*. Whitehead vroeg diverse internationale organisten om de ontbrekende bewerkingen in te vullen. Wat Bach liet liggen, heeft hij opgepakt zeg maar ... Dit completeren zou in moderne stijl moeten gebeuren. Om enkele namen te noemen die toen in de componeerpen zijn geklommen: Lorenzo Ghielmi, Peter Planyavsky, Lionel Rogg, Guy Bovet, Francis Jackson, John Rutter, Andreas Fischer (organist van de St. Katharinenkirche en initiatiefnemer van de reconstructie van het Katharinenorgel). De meeste organisten die werden gevraagd, komen uit Engeland. Whitehead geeft les aan het Trinity College of Music in Londen. Ook een paar Nederlandse organisten werden uitgenodigd om mee te doen: Louis Andriessen, Hayo Boerema, Dick Koomans, Jacques van Oortmerssen en Ad Wammes.

De eerste integrale van het *Orgelbüchlein Project* na het gereedkomen ervan was op 18 mei 2019 in het Orgelpark van Amsterdam; voor Duitsland was het in Hamburg de eerste keer. De uitvoerende organisten deden belangeloos mee, want het waren vier benefietconcerten – met als toegangsprijs tien euro – om geld te vergaren voor het nog ontbrekende snijwerk aan het Katharinenorgel. Sinds de ingebruikneming van het instrument op 9 juni 2013 werd aanvullend houtsnijwerk gemaakt aan de lijsten van het rugpositief en de pedaaltorens. Bij de

reconstructie van de orgelkast was er reeds rekening mee gehouden dat de te bewerken stukken uitneembaar moesten zijn en iets dikker.

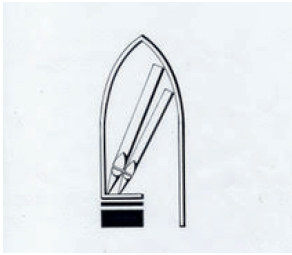
In twee kaders vindt u een terugblik op de historie van de St. Katharinenkirche en de St. Nikolaikirche en hun instrumenten.

De marathon

Op zaterdag om 14.30 uur werden de 43 aanwezigen in de St. Katharinenkirche welkom geheten door Dr. Ulrike Murmann, de *Hauptpastorin* van de kerk. Daarna gaf Andreas Fischer een korte terugblik en memoreerde hij de voltooiing van het door Flentrop gereconstrueerde orgel precies tien jaar geleden. Fischer was in 2005 de initiatiefnemer van het project *Eine Orgel für Bach* met het doel een nieuw instrument als weleer te krijgen. Voor de uitvoering van alle koraalbewerkingen van het *Orgelbüchlein project* werd tevens het Kleuker-koororgel ingezet. De organist Xaver Schult liet als eerste Bachs *Nun komm der Heiden Heiland* horen en de volgende dag tegen 23.00 uur aan het eind van het vierde deel van de marathon zou Fischer met Bachs *Liebster Jesu, wir sind hier* de 164ste bewerking laten horen. Alle **Bach**-bewerkingen werden uiteraard gebracht in de volgorde zoals ze in het manuscript staan. Dan ga je er toch ook zondermeer vanuit dat de titels bovenaan die vele lege pagina's van het manuscript óók in dezelfde volgorde zijn, met daaronder een moderne invulling? Net zo dus als dat in Engeland een jaar eerder was uitgevoerd. Persoonlijk was ik verbaasd dat de 46 bewerkingen die in de St. Katharinenkirche klonken zo dicht bij Bach stonden, soms compleet met canonverwerking van de melodie. Maar bij het tweede deel van de marathon, zaterdagavond in de Nikolai-kirche werd het allemaal veel moderner en veel minder tonaal!

Vervolg op pagina 17

Orgelmentoraat

Nieuwe kansen voor het orgel

In de kerken in Nederland vervult het orgel een duidelijke en gewaardeerde (liturgische) functie. Er is een organist aan verbonden. Kinderen leren het orgel kennen tijdens de diensten/vieringen en als er onderhoud nodig is, zijn doorgaans de benodigde middelen beschikbaar, mede dankzij de offervaardigheid van de kerkleden. Met het voortgaande proces van kerksluiting verdwijnen deze factoren, die vitaal zijn voor de overlevingskansen van veel klinkend erfgoed. En dat betekent dat de samenleving voor het behoud hiervan een alternatief moet bieden: organisaties, die zich het eigenaarschap toe-eigenen, een herwaardering van de functie van het orgel, mogelijkheden bieden om kinderen met het orgel te laten kennismaken, financieel beleid, fondsenwerving e.d. Met het inzetten van mentoren wil de Vereniging Mentoren Klinkend Erfgoed (VMKE) deze transitie van kerkelijk naar maatschappelijk beheer ondersteunen.

Verweesde orgels

Kerkgebouwen, die niet meer voor liturgie in gebruik zijn, krijgen een nieuwe functie of worden simpelweg gesloopt. Veel van die kerken, zeker in kleine gemeenschappen, krijgen een sociale en/of culturele functie. Er wordt een stichting gevormd, die met een aantrekkelijk programma het sociale en culturele klimaat van de dorps- of wijkgemeenschap wil versterken. De orgels in die kerken krijgen daarbij vaak niet de aandacht die ze verdienen. Er is geen organist meer aan verbonden, binnen de organisatie is de kennis over het instrument beperkt en – afgezien van een incidentele bespeling door een passerende liefhebber – wordt het niet meer gebruikt: het orgel raakt verweesd.

De inzet van mentoren

Mede op instigatie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is in 2016 de Vereniging Mentoren Klinkend Erfgoed opgericht, kortweg VMKE. Met de inzet van mentoren wil de vereniging bijdragen aan het blijvend actief gebruik van waardevolle instrumenten. De rol van de mentoren is vastgelegd in een protocol.

Mentoren brengen meer kennis binnen de organisatie en houden de technische kwaliteit van de orgels goed in de gaten. Zij spelen regelmatig op het orgel, belangrijk voor het instrument maar ook om eventuele gebreken tijdig te kunnen constateren. Een vast onderdeel van de taak van de mentor is de jaarlijkse inspectie op basis van een gestandaardiseerde inspectielijst. Van hun bevindingen maken zij een rapport op ten behoeve van de eigenaar/beheerder die op basis daarvan kan besluiten tot onderhouds- of restauratiemaatregelen.

De mentor kan ook een belangrijke toegevoegde waarde hebben met betrekking tot het gebruik van het orgel. Hij/

zij brengt kennis en ervaring in en beschikt – mede als lid van de VMKE – over een netwerk, dat hij/zij kan consulteren of inzetten voor een attractief gebruik van het orgel (concertant, studie e.d.).

Wat is de mentor niet?

- Uitdrukkelijk is de mentor geen orgeladviseur. Wel kan hij of zij, zoals de kerkelijk organist eerder deed, de eigenaar er in voorkomende gevallen op wijzen dat het verstandig is een orgeladviseur of orgelbouwer in te schakelen.
- De mentor verricht niet eigenstandig reparaties.
- Het mag wel, maar het is niet de opdracht aan de mentor om orgelactiviteiten te organiseren. Van hem of haar wordt in ieder geval verwacht de eigen kennis en ervaring op dit terrein in te brengen.

Naar een landelijk netwerk

Door het hele land verspreid zijn er inmiddels heel veel voormalige kerkgebouwen die nu een sociale en/of culturele rol hebben. En dat aantal zal alleen maar toenemen. Blijven de orgels dan zwijgen of kunnen we ervoor zorgen dat ze onderhouden worden en tot klinken komen? Het antwoord van de VMKE op deze vraag is wel duidelijk. Met haar leden heeft de VMKE de ambitie om een landelijk netwerk op te bouwen van locaties met waardevolle orgels, waaraan een mentor verbonden is. En als dat bijdraagt aan een actief gebruik van het orgel vergroten we de kans dat kinderen én grote mensen het orgel (weer) leren kennen en waarderen.

Gerrit Prins is secretaris van de VMKE.

TEKST: GERRIT PRINS

Een halve eeuw op de muziekschool

Meer dan vijftig jaar liep Dick Sanderman rond op de Rijssense Muziekschool. Eerst als leerling, daarna als docent en directeur. Maar, zoals de Bijbelse Prediker lang geleden al zei: er is een tijd van komen en een tijd van gaan. Sinds 11 september gaat Dick officieel door het leven als pensionado. Op 1 september was er in de Schildkerk een afscheidsconcert, waaraan vier van zijn oud-leerlingen meewerkten: Gerard Harbers, Jan-Geert Heuvelman, Leonard Sanderman en Casper Struijk.

We blikken met Dick terug op vijf decennia docentschap.

Privécollectie Dick Sanderman

Dick als tiener thuis aan het pedaalharmonium, met Bach op de lessenaar.

Als leerling kwam de jonge Dick in 1966 terecht op de Muziekschool, die toen zes jaar bestond. “Mijn vader had geprobeerd om mij thuis orgellessen te geven, maar dat werkte niet. Ik speelde liever uit m’n hoofd. Toen ik 10 was, nam m’n vader me mee naar de Muziekschool. Ik heb een paar jaar in Rijssen les gehad, van Willem Fidder en Henk van Tuyl, en ben toen in Almelo verder gegaan met orgellessen bij Henk Kamphuis. En vervolgens naar het conservatorium in Zwolle. Toen ik in het tweede jaar van het conservatorium zat, vroeg een bestuurslid van de Muziekschool, de heer Otte, of ik tijd had om wat les te gaan geven. In die tijd werd er nog veel gewerkt met onbevoegde docenten: kon je aardig spelen op je instrument, dan was je ook welkom om les te geven. Zo is het dus begonnen: als conservatoriumstudent, 18 jaar oud, gaf ik m’n eerste lessen. In het begin had ik een stuk of acht leerlingen, verdeeld over twee middagen en avonden in de week.

Vijf jaar later werd ik ook benoemd als directeur, en vanaf dat moment zijn er stappen gezet om te professionaliseren, te werken met bevoegde docenten, en een rijkserkende muziekschool te worden. Die rijkserkenning is toegekend in 1986, en toen was ik als directeur ook welkom bij vergaderingen van brancheorganisaties voor muziekscholen en provinciale of regionale overlegorganen. Nou, dat was wat! Bij die vergaderingen heb ik me regelmatig wat ongemakkelijk gevoeld ... Grote muziekscholen werden vaak geleid door managers die meer verstand hadden van geld dan van muziek. Vaak waren die managers ingevlogen om een bezuinigingsoperatie uit te voeren. Operatie geslaagd of niet geslaagd, na twee of drie jaar waren ze meestal weer weg, op naar de volgende klus. De maatregelen die zij bedachten om op hun school de opgelegde bezuiniging te realiseren,

werden vaak verkocht als het ei van Columbus. En ergens snap ik dat ook wel: als jij je personeel en je leerlingen ervan wilt overtuigen dat een groepsles van drie leerlingen in een half uur echt véél beter is dan een individuele les, dan moet je dat natuurlijk wel met overtuiging proberen te verkopen. Maar ik vond het wel vervelend dat ze dan zo neerbuigend en geringschattend praatten over muziekscholen als de onze, waar nog op de traditionele manier werd gewerkt, zoveel mogelijk één op één, met maximale individuele aandacht. Die aanpak werpt ook zijn vruchten af, want onze leerlingen doen het vaak heel goed op concoursen. Dat zit ‘m ook wel in de mentaliteit van de Rijssenaren, het zijn harde werkers. Als je iets doet, moet je het goed doen, dat geldt ook voor muziek maken.”

Toen Dick als docent op de Muziekschool startte, in 1974, waren daar vijf orgeldocenten werkzaam. “Zoals bekend is in Rijssen de zogenoemde gereformeerde gezindte van oudsher goed vertegenwoordigd. Als je als jong ventje of meisje een muziekinstrument wilde gaan bespelen, dan kwam je min of meer automatisch bij het orgel uit. Toen ik in 1988 voor de NOV een lezing hield over muziekonderwijs, vertelde ik dat de helft van onze muzieklessen uit orgellessen bestond. De aanwezigen wisten niet wat ze hoorden ...

Dat beeld is gaandeweg wel enorm verschoven, ook in Rijssen heeft een muzikale emancipatie plaatsgevonden. De piano-, viool- en gitaarlessen zitten nu volledig vol. Het afgelopen cursusjaar waren er 30 orgelleerlingen. Landelijk gezien nog steeds niet weinig, maar vroeger hadden we er soms wel 200.”

TEKST: JOOST VAN BEEK

Een handgeschreven driestemmig koraalboek uit 1762

Dat de Leidse organist Philippus Pool in 1764 een koraalboek schreef bij de 150 psalmen, was al bekend. Het boek ligt in de Toonkunstabliotheek van Amsterdam en wordt in diverse publicaties genoemd. De vondst van het manuscript van nóg een koraalboek van Pool, twee jaar ouder en geheel anders van opzet, is boeiend: waarom twee zó verschillende koraalboeken in twee jaar tijd, en waarom de zeer ongebruikelijke driestemmige notatie in het eerste boek?

In zijn dissertatie *Heilige gezangen* (2018) schrijft dr. Jaco van der Knijff: “In de periode 1750-1773 wordt nog een aantal koraalboeken bij het psalmboek van Dathenus gemaakt. Philippus Pool, organist van de Waalse kerk in Leiden, vervaardigt in 1764 een bundel. Het manuscript bevat behalve de 150 psalmen slechts vijf gezangen.” In het vervolg van dit artikel zullen we zien dat hier ten onrechte een link wordt gelegd met de psalmberijming van Petrus Datheen.

De meest gespeelde compositie van Philippus Pool is ongetwijfeld zijn tiende *Sonate in C*, zoals die door Gert Oost werd uitgegeven in de bundel *Nederlandse Klaviermuziek uit de achttiende eeuw* (1992), in het verlengde van zijn dissertatie over de orgelmakers Bätz. In het voorwoord schrijft Gert Oost over Pool: “*Biografische gegevens over hem zijn niet of nauwelijks bekend. Ook is hij niet in*

Nederland geboren. Hij komt in de archieven van de Waalse Kerk te Leiden voor als vervangend organist in de jaren 1755 tot 1759. Zijn naam wordt dan gespeld als Pohl en als land van zijn geboorte wordt Sachsen aangegeven.”

Als in 2014 het boek *Een hemels cieraad van harmonie – Het orgel van de Waalse Kerk te Leiden in perspectief* verschijnt, blijkt er méér over Pool bekend te zijn dan Gert Oost in 1992 schetste. Jaap Jan Steensma wijdt een hoofdstuk aan de eerste organisten van het Steevens/Assendelft-orgel in de Waalse Kerk, met ruime aandacht voor de persoon en het werk van Philippus Pool.

Wie was Philippus Pool?

Philippus Pool (1709-1795) was afkomstig uit Sachsen. Hij schreef zich in 1734 in aan de universiteit van Leiden. Uit zijn huwelijk met Maria Gonzal (ook wel

DICK SANDERMAN
(TEKST EN FOTOGRAFIE)

tenzij anders vermeld

De vroegere Vroewekerk te Leiden, destijds de thuisbasis van de Waalse gemeente.

